

IRODALOM

Földrajzi Értesítő XLVI. évf. 1997. 1–2. füzet, pp. 138–148.

Perczel György–Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi–gazdasági földrajza. – Egyetemi jegyzet. ELTE, Budapest. 1994. 461 p.

Örömmel vettem kézbe az új egyetemi jegyzetet, hiszen már a cím is előre jelzi, hogy a szerkesztők a társadalom térbeliségét nem csupán a konkrét gazdasági tevékenység alapján értelmezik, hanem súlyt kívánnak helyezni a társadalomtörténet konzekvenciáira, valamint a tervezés és az emberi akarat megnyilvánulásaira is. Az, hogy a jegyzet végül is tartalmilag lefedje-e a sokféleképpen értelmezhető társadalomföldrajz egészét, másodlagos kérdés. A szerkesztők törekvése, hogy a társadalmi térhasználatot a társadalom egésze szempontjából s ne csak ágazati szempontból értékeljék, feltétlenül dicséretes.

A vállalkozás azért is tiszteletre méltó, mert célszerűen és hasznos módon ad átfogó képet egy lezárult korszakról, a gazdasági–társadalmi fejlődés erőforrásokat extenzíven, s eléggé pazarlóan hasznosító időszakáról. A társadalmi haladás „minőségi” korszakváltása objektív folyamat, amelyet a napi gazdaságpolitika gyorsíthat vagy lassíthat, de visszafogni nem tud. Az új korszak alapja az automatizált technika–technológia és az ahhoz alkalmazkodni képes művelt ember, s mindez meghatározott történeti folyamat eredménye.

Az egyetemi jegyzet nagy erénye, hogy a gazdasági–társadalmi térfolyamatokat végre kellő történetiséggel mutatja be, s a múlt nem „visszapillantás, illő tudni róla”, hanem alapul szolgál a mai térfolyamatok értelmezéséhez, a konfliktusok magyarázatához. Az kétségtelen, hogy a könyv döntő része az ország elmúlt 30–40 évének társadalomföldrajzát adja, ami persze a tanulóknak már éppen olyan történelem, mint a korábbi időszakok. Ez az „aránytalanság” mégis indokolt, mert az elmúlt évtizedekben halmozódtak fel azok a problémák, amelyek az említett minőségi korszakváltást akadályozták, s a társadalom egészének lemaradását eredményezték. Azzal, hogy egy–egy fejezet magas színvonalon mutatja be az elmúlt évtizedek társadalmi fejlődésének célracionális jellegét, igazolja a politikának azt a célját, hogy a társadalmi lét totális irányítója akart lenni, s minimalizálni kívánta az individuum döntési szabadságát. Ennek a korszaknak van vége, ugyanis a döntési mechanizmus különböző érdekek alapján történő differenciálódása – ha úgy tetszik: demokratizálódása – közel két évtized eredménye, ami azt jelenti, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatokat nem elégséges „össztársadalmi érdekekre” való hivatkozással értékelni és befolyásolni. Ez ma már csak akkor juthat érvényre, ha van világos, a társadalom többsége által önként követett hosszú távú társadalmi stratégia, s talán ez az, ami ma hiányzik a társadalmi létben.

Őszintén remélem, hogy az olvasó, ill. az egyetemi hallgató rátalál a könyv új szemléletet kereső gondolatmenetére, amely a több szerző következtében szükségszerűen nem lehet „egységes”, de ez esetben talán éppen ez az érteke, mert akarva–akaratlan rávilágít a gazdasági–társadalmi folyamatok többféle szempontú értékelésének lehetőségére. Számomra néhány fejezetrész még mindig túlságosan ökonómiai szemléletű, s kevéssé érzékelhető, hogy az elmúlt évtizedek milyen mértékben szorították háttérbe a gondolkodó, kezdeményező, önállóan dönteni képes „átlagembert”, noha jelen volt (mezőgazdaság, idegenforgalom), csak az öntevékenységet mindig „kvázi” szervezetekbe terelték, hogy a folyamatok kézben tarthatók legyenek. (E megjegyzés nem politikai természetű, noha a mai fil csak erre érzékeny, hanem arra kívánja a figyelmet felhívni, hogy a hazai gazdasági–társadalmi folyamatok elmúlt húsz éve kétarcú volt: az uralkodó tervgazdasági gondolkodás mellett

mindig jelen voltak a szabad piacra kacsingató elemek, a kiskapuk.) Valójában ezeken nőtt fel és került a nyilvánosság elé az a generáció, amely a politikai változások után színrelépett, függetlenül attól, hogy mely zászlót húzta fel a vezérhajó árbócrúdjára.

A fentiek erőteljesebb érzékeltetése egy-egy fejezetben talán még nem jelentett volna „politizálást” a fogalom köznapri értelmében, csupán a két gazdasági-társadalmi alternatíva (terv- és piacgazdaság) alapvonásainak erőteljesebb érzékeltetését. A könyv rendkívül gazdag ismeretanyaga ugyanis nem lehet – és remélhetően nem is marad – passzív, hanem gondolkodásra készíti az olvasót. Erre az ad garanciát, hogy a folyamatok állnak a könyv szemléletének középpontjában, még akkor is, ha a jelenségek térbeliségének leírása „szöveg szerint” terjedelmesebb.

Egy valamire való könyvszemle az általános impressziók után az egyes fejezetekről is ír, ami különösen üdvös és hasznos, ha többszerzős munkáról van szó. E kérdéshez csak a magam szemlélete felől közelíthetek, hiszen nincsenek abszolút kritériumai annak, hogy földrajzi szempontból mi legyen az egyes fejezetek tartalma és módszere. Ezért tisztelem a szerkesztők azon álláspontját, amelyet a bevezetőben kihangsúlyoztak, hogy a szerzőknek nagy szabadságot hagytak, vállalva ennek közismert hátrányait.

A könyv tagolása világos, logikus, ami számomra egyedül elfogadhatatlan, az a harmadik fejezet (Infrastruktúra) különállása, amely az egész társadalmi lét (tevékenység) térbeliségének feltétele, s ebben akarva-akaratlan visszaköszön az infrastruktúra, mint „nem termelő ágazat” egykori abszurditása. E tagolás a szerkesztők gondolatmenetével is ellentétes, hiszen a társadalmi tevékenység egésze felől jutnak el a regionális különbségekhez.

Örömmel üdvözlöm, hogy külön fejezetben tekintik át a természeti feltételrendszert, amely a regionális különbségek kialakulásának egyik fontos eleme. Ezt azzal érzékeltetik, hogy a társadalmi tevékenység környezeti hatásait e fejezeten belül tárgyalják, s ezzel ráirányítják a figyelmet a természeti és társadalmi tér kölcsönkapcsolatára, a természeti elemek társadalmi tevékenységet befolyásoló hatásaira. Ez azért szerencsés, mert a nemzetközi és hazai szakirodalomban is felerősödni látszik az a szemlélet, amely a regionális jelenségeket, folyamatokat, s azok sajátosságait csupán társadalmi hatásnak tulajdonítja és a regionalizmussal foglalkozó tudományt is társadalomtudománynak tekinti. Ez a Durkheim óta fel-felbukkanó „társadalmi determinizmus” épp oly káros lehet, mint a ratzeli természeti-környezeti determinizmus. Ugyanis a társadalmi determinizmus végül is elvezet a természeti környezet irracionális használatához.

Az eddigi tankönyvek szerkezetétől alapvető eltérést mutat az I. fejezet 2. pontjaként a „Társadalmi alapok” történelmi folyamatként való értelmezése, ill. mindennek kimerítő tárgyalása. Ezzel a jelen regionális különbségek hosszabb gazdasági-társadalmi folyamat eredményeként értelmezhetőek. Így a demográfia nem „diszciplína”-fejezet, hanem társadalom, amely az adott térben él. Talán a társadalmi szerkezettel összefüggésben az ide vonatkozó szociológiai kutatások eredményeire is célszerű lett volna utalni, amelyek jól magyarázzák a társadalmi cselekvés megtörtént, jelen vagy jövőbeli lehetséges irányait.

Az egyetemi jegyzet gazdasági fejezete (II. fejezet) az ismert tagolást követi, erős ágazati szemlélettel, s majdnem teljesen hiányzik valamiféle területi típusok bemutatása. Ez csak az idegenforgalmi fejezetben jelenik meg, de ott is eléggé tradicionális módon, s hiányoznak a turizmusnak olyan új problémái, jelenségei mint a városi turizmus, a határ menti bevásároló turizmus stb. Egyébként a fejezetek korrekt módon tárgyalják az egyes ágazatok fejlődését, tárgy- és adatszerűen, az olvasóra bízva a konzekvenciák levonását.

A IV. és V. fejezeteket kissé elnagyoltnak érzem, de tudomásul veszem, hogy ez esetben inkább az ország általános társadalmi-gazdasági földrajzáról van szó, s nem a regionális különbségek elemzéséről. Erre ugyan az V. fejezet alkalmat adna, de a gazdasági körzet, a régió, a „tér szerkezeti egység” stb. fogalmak elméleti tisztázatlansága eléggé a felszínre hozza szakterületünk gyenge oldalát. Ennek tisztázása nyilván nem a szerkesztők dolga, s még csak nem is a szerzők hibája, de rávilágít arra a tarthatatlan helyzetre, hogy ma nincs elméleti-módszertani kutatás a szakterületen, miközben hangos viták vannak a nemzetközi szakirodalomban az „új regionalizmus”-ról.

A Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza c. egyetemi jegyzet jól tükrözi azt a szakmai útkeresést, amely ma rendkívül időszerű. Különösen merész vállalkozás ebben az időszakban szintetizáló munkát írni, ezért a szerkesztők és a szerzők részemről elismerésre számíthatnak, s remélhetően másoktól is kellő biztatást kapnak a további munkára.

BERÉNYI ISTVÁN